

Telbiyelerin Arap Edebiyatındaki Yeri

İbrahim YILMAZ*

ABSTRACT

Talbiya is an invocation made in a loud voice and repeatedly by the pilgrim when he enters the stade of ritval taboo (ihram) for the pilgrimage at Mecca. The talbiya goes back to ancient times. This study gives an idea of the talbiyas' form, close to that of rhymed and assonantal sadj, rajaz and mustadrak.

Keywords: Talbiya, pilgrimage, invocation, rajaz, poetry.

I

Hac maksadıyla Mekke'ye giden insanların, birlikte yüksek sesle söyledikleri dua, niyaz ve münacatlarına *telbiye* adı verilir. İslâm'ın bazı değişikliklerle birlikte kabul ve emrettiği bu pratik, İslâm'dan önce de mevcuttur. Hacı adayları, hareme veya mukaddes topraklara girdiklerinde, mikât denilen yerlerde toplandıklarında bu sesli söylemlerine başlarlar. Onlar, mukaddes beldeye girdikleri zaman, *telbiye* söyleyerek gelişlerindeki asıl maksatlarını ilan etmiş olurlar. Hz. Muhammed'in, Câhiliyye devrinde genel olarak söylenmekte olan:

لَيْتِكَ اللَّهُمَّ لَيْتِكَ لَا شَرِيكَ لَكَ إِلَّا شَرِيكَ هُوَ لَكَ تَمَلِّكُهُ وَمَا مَلَكَ

"Buyur Allahım buyur! Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin"¹, *telbiyeyi*:

لَيْتِكَ اللَّهُمَّ لَيْتِكَ لَا شَرِيكَ لَكَ إِنْ الْحَمْدُ وَالنَّحْمَةُ لَكَ وَالْمَلَكُ لَا شَرِيكَ لَكَ

"Ey Allahım! Senin davetine uydum. Her emrine boyun eğdim. Senin hiçbir ortağın yoktur. Hamd, nimet sanadır. Mülk senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur"², şek-

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâğatı Öğretim Üyesi.

1 İbnü'l-Kelbî, *K. el-Esnâm (Putlar Kitabı)*, nşr. Ahmed Zeki Paşa, Rosa Klinge-Rosenberg'in Almancaya çevirisini Arapça aslı ile karşılaştırarak çevirenin girişi ve notları ile birlikte Türkçeye çeviren: Beyza Düşüngen, Ankara 1969. (metin, s.6. çev. s.27); İbn Habîb, *K. el-Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstadter, Beyrut, ts., s.311.

2 el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, İstanbul 1979, II, 147; el-Muslim, *el-Câmiu's-sahih*, nşr. M. Fu'âd 'Abdulbâki, Mısır 1955, II, 841-843; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, nşr. İzzet Ubeyd, Hums 1969, III, 187; en-Nesâ'î, *es-Sünen*, İstanbul 1981, V, 159-161; İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr. M. Fu'âd 'Abdulbâki Kahire 1952, II, 974; İbn Mâlik, *el-Muvatta'*, İstanbul 1983, I, 331.

linde, İslâmî tarza sokarak kabul ve tavsiye ettiği rivâyetler arasında yer almaktadır³.

İslâm gelenek içerisinde, hac için zorunlu şartlar yerine getirildikten ve ihrama girildikten sonra, hacıların telbiyesi başlar.

II

Arap kabilelerinin Câhiliyye devrinde, putlarını ziyaret ederken, özellikle de hac aylarında Kâbe'yi tavaf ederken, kendilerine ait telbiyeleri vardı. Mukâtil b. Süleymân, (ö.150/767), *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserinde elli altı adet *telbiye* şekline yer vermektedir⁴. Bu konuyla ilgili bilgi veren en eski müelliflerden biri olan Mukâtil b. Süleymân "Yalan sözden sakınınız" (*Kur'an-ı Kerim*, XXII, 30) âyetinin tefsirinde, Câhiliyye döneminde söylenen telbiyelerin büyük bir olasılıkla tam metnini vermiştir. Ona göre, bu âyette geçen ez-zûr (yalan söz)'dan maksat, Câhiliyye telbiyelerinde bulunan yanlış mirastır. Bu kelimeyi, Allah'a tanrı ve putları ortak koşmak olarak tefsir etmiş ve onu 'çş-şirk fi't-telbiye' (telbiyede Allah'a ortak koşmak) olarak tanımlamıştır⁵. İbn Habîb (ö.245/859) ise, *el-Muhabber*'inde 'Câhiliyye Devrinde Yapılagelen, İslâmın Bazılarını Kabul Bazılarını Reddedtiği Âdetler' başlığı altında, değişik kabileler tarafından ibadet edilen putların listesi ile birlikte *telbiyelere* yer vermektedir⁶. Câhiliyye devrine ait belirli kabilelerin telbiyelerine el-Ya'kûbî (ö.294/897), *Târîh*'inde değinmiş, eski Arap dinlerinden bahsederken, tanrı ve putların isimlerini telbiyelerle birlikte zikretmiştir⁷.

Kister, *Labbayka, Allâhumma, Labbayka... On a monotheistic aspect of a Jâhiliyya practice* adlı makalesinde konuyu ele almakta, Câhiliyye devrindeki telbiye şekillerine yer vererek, İslâmî dönemdeki geçirmiş olduğu değişiklikler üzerinde durmaktadır⁸. Aynı bilim adamı, *Society and Religion from Jâhiliyya to Islam*, adlı başka bir makalesinde bu konuyla ilgili ilave bilgiler vermekte, telbiyelerin o günkü toplum üzerinde geleneksel etkisi üzerinde durmaktadır⁹. O, her iki makalesinde de Muhammed b. Habîb'in *el-Muhabber*'inde¹⁰, Mukâtil b. Süleymân'ın yukarıda zikredilen tefsirinde ve el-Ya'kûbî'nin *Târîh*'inde¹¹ yer alan verileri değerlendirmiş, yeni yorumlarla birlikte bu konuyu güncelleştirmiştir.

3 Bk. Sayyid Mu'azzam Husayn, "Talbiyât al-Jâhiliyya", *Proceedings of the 9th All-India Oriental Conference*, 1937, s.362; Kister, M.J., "Labbayka, Allâhumma, Labbayka... On a monotheistic aspect of a Jâhiliyya practice", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, Jerusalem 1980, c.II, s.33-34.

4 Bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru'l-Kur'ân*, nşr. 'Abdullâh Mahmûd, Mısır 1984, III, 123-126.

5 Mukâtil b. Süleymân, III, 123.

6 İbn Habîb, s.311-315.

7 Bk. el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut, ts., I, 255-256.

8 Kister, s.33-57.

9 Bk.Kister, "Society and Religion from Jâhiliyya to Islam", *Variorum*, London 1990, no.I.

10 İbn Habîb, s.311-315.

11 el-Ya'kûbî, I, 296-297.

Sayyid Mu'azzam Husayn, Mescid-i Harâm'a girerken Câhiliyye devrindeki Arap kabilelerinin söyledikleri yirmi sekiz adet telbiye şeklini tesbit etmiştir¹². O, bu araştırmasına kaynak olarak Ebu'l-'Alâ' el-Me'arrî'nin *Risâletü'l-Gufrân* adlı eserini almıştır. Bu eserde farklı kabilelere ait çoğunluğu *secî*, *recez* ve *munserih* vezninde olmak üzere şiir tarzında yedi tane *telbiye* bulunmaktadır¹³.

Türkçe'de ise, bu alanda A.J.Wensinck'in *MEB İslâm Ansiklopedisi*'ndeki ilgili maddesi bulunmaktadır¹⁴. Ancak bu madde, T. Fahd tarafından ansiklopedinin orijinal yeni baskısında genişletilmiş ve büyük oranda ikmal edilmiştir¹⁵. Bu konu, Ali Osman Ateş tarafından "*Sünnet'in Kabul veya Reddettiği Câhiliyye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri*" adlı, doktora çalışmasında kısmen de olsa işlenmiş ve Peygamberlerin telbiye şekillerine örnek vermekle yetinilmiştir¹⁶.

III

Lebbeyk (*telbiye*) kelimesinin etimolojisi hakkında dilciler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüş, onu, lebiye, lebe'c ve lebbe gibi anlam ve kök itibarıyla birbirinden oldukça farklı fiillere götürenler olmuştur¹⁷. En yaygın görüş, telbiye kelimesinin, tef'îl babından gelen lebbâ fiilinin mastarı oluşudur. Onun da sülâsî kökü, lübâye (bitkiden geriye kalan kök, öz)'dir. Lebbeytü bi'l-hacci telbiyeten: 'Hac'da *telbiye* getirdim' demektir¹⁸. Diğer bir görüş ise, telbiye kelimesinin lebbün: 'hizmete, emri ifaya hazır olmak' kökünden geldiğidir. Elbebtü bi'l-mekâni, lebbebtü bi'l-mekâni: 'Bu yerde kaldım, oradan ayrılmadım' denilir. Burada telaffuzun zorluğundan (istiskâl) dolayı, tezannentü-tezanneytü örneğinde olduğu gibi, ikinci bâ harfî yâ harfini dönüştürülmüş ve lebbebtü yerine lebbeytü denilmiştir¹⁹. İşte bu fiilden 'lebbeyke' türetilmiştir. Yani "Ben senin itaatın altında kalmaya hazırım" demektir. Buradan hareketle telbiyenin ilk kelimesi olan 'lebbeyke' (Buyur Allahım! Emrini ve hizmetini ifaya hazırım) şeklini, 'hizmete hazır olmak, emri yerine getirmek için çalışmak' anlamındaki lebb kelimesine bağlamışlardır²⁰.

Dil bilginlerine göre, 'lebbey' tekrarı ve çokluğu gösteren tesniye bir kelimedir, mef'ûlü mutlak'tır ve mansuptur²¹. Ancak bu kelimeyi yine lebbün kökünden say-

12 Bk. Sayyid Mu'azzam Husayn, s.361-369.

13 Ebu'l-'Alâ' el-Me'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, nşr. 'Âişe 'Abdurrahmân, Kahire 1382/1963, s. 534-537.

14 Wensinck, A.J., "Telbiye", *İA*, XIII, 147-149.

15 T. Fahd, "Talbiya", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), Leiden 1998, X, 160-161.

16 Bk. Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri*, İstanbul 1996, s.142-146.

17 Bk. el-Cevherî, *es-Sihâh*, nşr. Ahmed 'Abdulgafûr 'Attâr, Beyrut 1979/1399, I, 216; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut 1388/1968, I, 730-731.

18 Bk. el-Cevherî, I, 216; İbn Manzûr, I, 730-731.

19 el-Cevherî, VI, 2479; İbn Manzûr, XV, 238-239.

20 Wensinck, XII I, 147.

21 el-Cevherî, I, 216; İbn Manzûr, I, 730-731.

makla birlikte, tec'îl rabından değil de sülâsi kökten alanlar vardır. Onlara göre, lebbeyke, lebbün mastarının tesniye şeklidir. Te'kîd için tesniye olarak getirilmiştir. Ref halinde lebbâni, nasp ve cer halinde ise lebbeyni denilir. Ke zamirine muzaaf olmasından dolayı sonundaki nun düşmüş, lebbeyke şekline dönüşmüştür. Tesniye olmasından ötürü anlamı: Eta'tüke merretcyni: 'Sana iki defa (her zaman) itaat ettim ve her zamanda itaat ederim'dir²². Ancak bu kelimeyi tesniye olarak kabul etmeyen 'aleyke' şeklinde ele alan görüş de vardır²³.

Lebbeyke kelimesinin kullanımı ile ilgili olarak İbn Manzûr şu üç şekli saymaktadır: 'İcâbetî leke yâ rabbi' (Sana katılıyorum, ey Rabbim). 'İhlâsî leke yâ rabbi' (Sana bağlandım, ey Rabbim). Bir hadis'de 'Alkame, Esved'e: 'Ey Ebû 'Amr!' demiş, o da 'lebbeyke (buyur, sözlerini yerine getirmeye hazırım)' diye cevap vermiştir²⁴.

IV

Mekke'de yapılan hac ibadetinin diğer bölümleri gibi, *telbiye* de, İslâmiyetten önce çok eski tarihlere gitmektedir. Mekke'nin ileri gelenlerinden Kusay'ın, ilk *telbiye* getiren kişi olduğu söylenmişse de²⁵, Hz. Peygamber'den gelen rivâyetler arasında Kâbe'yi inşa eden, ilk insan ve ilk hac yapan kimse olarak kabul edilen Hz. Adem'in telbiyesinden bahsedilmiş olması, bu pratiğin tarihçesi bakımından dikkat çekicidir²⁶.

Hz. Adem (a.s.)'in telbiyesi, hem şekil hem de muhteva bakımından Câhiliyye devri telbiyelerinden oldukça farklılık arzeder. Bu telbiye şu şekildedir:

لَبَّيْكَ اللَّهُ لَبَّيْكَ، عَبْدُ خَلْقَتِهِ بِيَدَيْكَ، كَرَّمْتَ فَأَعْطَيْتَ، قَرَّبْتَ فَادْنَيْتَ، تَبَارَكْتَ وَتَعَالَيْتَ، أَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ.

"Buradayım, Allahım! Buradayım. Bir kulu ki elinle yarattın. Kerim kıldın ve ona lütfettin. Onu kendine yakın kıldın. Bereketlendirdin ve onu yücelttin. Sen, Beyt'in Rabbisin"²⁷.

Kister'in de haklı olarak değindiği gibi, Hz. Adem'den itibaren Mekke'de Allah'a inanan insanlar tarafından hac yapılmakta ve telbiyelerin çeşitli formları da o zamandan beri söylenmektedir²⁸.

S.M. Husayn, lebbeyke allâhumme lebbeyke 'nin İbrahim (a.s.)'in davetine uyan ilk müminler tarafından söylenmiş olduğu kanaatindedir²⁹. Allah, Hz. İbrahim'e insanları hacca çağırmasını emretmiş, Hz. İbrahim: "Nasıl çağırayım ya Rab!?" de-

22 el-Cevherî. I, 216; İbn Manzûr, I, 730-731.

23 İbn Manzûr, I, 731.

24 İbn Manzûr, I, 730-731.

25 T.Fahd, X, 160.

26 Mukâtil b. Suleymân, III, 125.

27 Mukâtil b. Suleymân, III, 125.

28 Bu *telbiye* formları için bk. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu 'z-zuhd*, Beyrut 1396/1976, s.58, 74, 87; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, Haydarâbad 1323, V, 42.

29 Bk. Sayyid Mu'azzam Husayn, s.362.

miş, *Cenab-ı Hak* 'da: "Lebbye Allahumme lebbye de!" buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. İbrahim, Yemen, Şam ve diğer yönlere yönelerek, insanları hacca çağır-
mış ve bu ilk telbiye olmuştur³⁰. Klâsik kaynaklar, Hz. Adem ve Hz. İbrahim 'in hac
telbiyelerinin yanı sıra, Hz. Mûsâ, Hz. Yûnus ve Hz. İsa 'ya ait şekillere de yer vermek-
tedirler. Hz. Musa: lebbye ene 'abduke lebbye (Buyur Allahım! Ben senin kulu-
num. Buyur Allahım!); Hz. Yûnus: lebbye yâ ferrâce'1-kerbi lebbye (Buyur Alla-
hum! Ey kederi sıkıntıyı kaldıran, Buyur Allahım!); Hz. İsa 'nın: lebbye ene 'abduke
ibnu emetike binti 'abdike (Buyur Allahım! Ben senin kulumun. Senin kulumun kızı
olan kölenin oğluyum)³¹.

Arap telbiyelerini, Câhiliyye devrine ait olanlar, İslâmi devirde kısmen değişik-
liklerle birlikte kabul görenler ve bu devir orijinli olanlar olmak üzere üç açıdan
incelemek mümkündür. Câhiliyye devrinde Arap kabileleri, putlarını ziyaret ettikle-
rinde, özellikle de hac esnasında yüksek sesle telbiye söylerlerdi³². 'Abdullâh b. Ömer,
Ebû Bürde ile yaptığı bir konuşmasında kavminin Câhiliyye devrinde Kâbe'yi tavaf
ederken şu şekilde telbiye getirdiklerinden bahsetmiştir:

اللَّهُمَّ هَذَا وَاحِدٌ إِنْ تَمَّ ، أَمَةٌ وَقَدْ أَمَّآ ، إِنْ تُغْفِرُ اللَّهُ تُغْفِرُ جَمَّآ ، وَأَيُّ عَبْدٍ لَكَ لَا أَلَمَّا

"Ey Allahım, eğer bu, tamam olursa, birdir. Allah (onu) iyi bir şekilde tamamlasın. Muhakkak o, onu tamalamış olur. Ey Allahım affedersen, tümüyle affedersin. Senin günah işlemeyen hangi kulun vardır?"³³.

Câhiliyye devrinden günümüze kadar gelen Arap telbiyelerini üç kategoride ele almak mümkündür. Bunlar kabilelerin telbiyeleri, putların adı verilerek söylenen telbiyeler ve daha eski tarihlere giden peygamberlere ait telbiyelerdir. Kaynaklar, kabilelere ait telbiyelerden bahsederken Kureys, Huzâ'a, Kinâne, 'Âmir b. Sa'sa'a kabilelerini içine alan Hums, Ehl-i Yemen, Temim, Rebî'a, Kays-ı 'Aylân, Curhum, Kuzâ'a, Esed ve Gatafân... gibi kabileleri tek tek sayarlar ve onlara ait telbiye şekillerine yer verirler³⁴. Put isimleri olarak da İsâf, el-'Uzzâ, Lât, Cihâr, Suvâ', eş-Şems,

30 İbn İshâk, *Siret*, nşr. M. Hamidullâh, Konya 1981/1401, 72-73; et-Taberî, *Târîhu'l-umem*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut 1387/1967, I, 261; Ateş, Ali Osman, s.142-143.

31 el-Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, nşr. Ruşdî es-Sâlih, Beyrut 1389/1969, I, 73; Ateş, Ali Osman, s.143.

32 Câhiliyye devri telbiyeleri için bk. İbnu'l-Kelbî, metin, (s.6, çev. s.27; İbn Habîb, s.311-315. el-Ezrakî, I, 194; et-Taberî, *Tefsîr*, Kahire 1969, XVI, 289; es-Suyûtî, *ed-Durrü'l-mensûr*, Kahire 1314, IV, 40,359; el-Beyhakî, V, 45 vd.; İbn Hazm, *Haccetu'l-vedâ'*, nşr. Memdûh Hakkî, Beyrut 1966, s.349-350; en-Neysâbüri, *Garâ'ibu'l-Kurân*, nşr. İbrâhîm 'Atva, Kahire 1384/1965, XVII, 96; el-Hâzin, *Lubâbu'l-te'vil*, Kahire 1381, III, 261, V, 13; el-Bağavî, *Me'âlimu'l-tenzil* (*Lubâbu'l-te'vil*'in kenarında), III, 261, V, 13; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. es-Seyyid Muhammed, Kahire 1387/1967, II, 238, 247; Nûruddîn el-Heysemî, *Mecma'uz-zevâ'id*, Beyrut 1967, III, 223; Ebu'l-'Alâ' el-Mc'arrî, s.535; İbnu'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, nşr. Muhammed Hâmid, Kahire 1968/1949, III, 444.

33 İbn İshâk, s.75.

34 Mukâtîl b. Süleymân, III, 124-125; İbnu'l-Kelbî, s.6-7; el-Ya'kûbî, I, 255-256; Kister, s.50-51.

Vedd, Muntabik, Menât, Sa'îd, Ya'ûk, Yegûs, Nesr, ... gibi isimleri zikrederler³⁵. Yukarıda temas edildiği üzere, Peygamberlere ait telbiyelerden bahsederlerken, bunlarda daha ziyade Hz. Âdem ve Hz. İbrahim'in isimleri geçer³⁶.

Câhiliyye devrinde hac yapan kabîleler, telbiyelerinde Yüce Yaratıcı'ya olan inançlarını dile getirmişler, onu Rahmân, Ma'bûd, Deyyân, Mustecîb, Kahlâr, Samed gibi İslâmî devirde de geçerliliğini koruyan niteliklerle anmışlardır³⁷. Husayn ve Kister'in dedikleri gibi, bu telbiyelerde geçen aşkın bir varlık olan Yüce Tanrının huzurunda olma fikri, Hz. Muhammed tarafından telkin edilen monoteizmin gelişmesi için Araplar arasında uygun bir ortamı oluşturmuştur³⁸.

Muhtemelen Câhiliyye devrinde, şirk ifade eden en meşhur *telbiye* Kureys kabîlesine aittir. Onlar, Kâbe'yi tavaf ederken, orada bulunan İsfâf³⁹ adlı putu ziyaret ederler ve şu meşhur *telbiyelerini* söylerlerdi: *lebbeyke allâhümme lebbeyke, lebbeyke lâ şerîke leke illâ şerîkûn hüve leke, temlikühû ve mâ meleke*⁴⁰. Hums olarak adlandırılan bu kabîlelerin başka bir telbiyelerinde, Allah'ı Şi'râ (Akyıldız)⁴¹, Menât, el-Lât, el-Uzzâ ve Mukaddes Kâbe'nin (Rabbu'l-Ka'beti'l-harem) Rabbi (Efendisi) olarak nitelerler, O'na dua ederler ve düşmanlarına karşı ondan yardım talep ederler, putlarını yüzüstü bırakarak, çetin yolculuklar neticesinde, kendilerinin O'na geldiklerini vurgularlar⁴².

Yukarıda belirtildiği gibi, Kâbe ile yakın ilişkide olan, hac süresince dinî ibadetleri yöneten ve Mekke'deki bu kutsal pozisyondan hoşlanan Hums'un telbiyelerini incelemek büyük önem arz etmektedir. Onların telbiyeleri, dinî inançları ve hac esnasındaki görevleri ile uygunluk arz eder ve bu faaliyetlerini bize yansıtır. Telbiyelerinde el-Lât, el-'Uzzâ ve Menât üzerinde Allah'ın mutlak otoritesini açık bir şekilde ortaya koyarlar⁴³.

Gassân kabîlesinin telbiyesi ise oldukça farklılık arz eder. Onlar, kralları namına Allah'a ibadete geldiklerini ifade ederler ve O'nu 'İnsanların Efendisi' olarak nitelerler⁴⁴. Rebi'a kabîlesinin telbiyesi ise, Allah'a içten bağlılık ve kulluğu yansıtır, haccın tam olarak yapılabilmesini dile getirir: *lebbeyke haccen hakkâ ta'abbuden*

35 İbn Habîb, s. 311-315; Kister, s.51-53.

36 Mukâtil b. Suleymân, III, 125.

37 Kister, s.34.

38 Sayyid Mu'azzam Husayn, s.362-364; Kister, s.34.

39 İbn 'Abbâs'tan gelen rivâyete göre, İsfâf ve Nâile, erkek ve kadın isimdir. Onlar birbirlerine âşık olmuşlar, sâkin olduğu bir zamanda Kâbe'de cinsel ilişkide bulunmuşlar ve hemen iki taş haline gelmişlerdir. Ertesi gün, ziyarete gelenler, onları o halde bulmuşlar, oldukları yere dikmişlerdir. Kureys'in de içinde olduğu Huzâ'a, Kinâne, 'Âmir b. Sa'sa'a, ve hacca gelen diğer Araplar, ona ibadet etmişlerdir (bk. İbnu'l-Kelbî, (metin s.7-8, çev. s.28).

40 İbn Habîb, s.311; el-Ya'kübi, I, 255.

41 Şi'râ ifadesi *Kur'an-ı Kerîm*'de sadece bir defa "Doğrusu Şi'râ yıldızının Rabbi de O'dur" (*Kur'an-ı Kerîm*, Necm sûresi. âyet: 49) şeklinde geçer.

42 Mukâtil b. Suleymân, III, 123-125; Kister, s.36.

43 Kister, s.36-37.

44 Kister, s.37.

ve rikkan lem ne'uke li'l-menâhati ve lâ hubben li'r-ribâhati (Buradayım Allahım! Buraya gerçek hac ibadetini yerine getirmek, kulluk etmek, kalbimi yumuşatmak için geldim. Buraya hediye elde etmek ve ticaret yapmak için gelmedim)⁴⁵.

Hacıların Mekke'ye ticaret ve kâr amacıyla gelmediklerini ifade eden bu anlam, diğer kabilelerin telbiyelerinde de mevcuttur⁴⁶. İlk rivâyetler, hac esnasında kabilelerin ticarî faaliyetlerden uzak durduklarını teyit eder. Bu durum, "(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfü (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur" (Bakara sûresi, âyet: 198) şeklinde gelen bir âyetle değiştirilmiş ve insanlara hac esnasında ticarî faaliyette bulunma izni getirilmiştir⁴⁷.

Arap kabilelerinin bazı telbiyelerinde hac amacıyla yapılan yolculuğu, zayıf devletleri, aralarında geçen Mekke'ye ulaşmaktaki yarışlarını, bu uğurda çektiklerini, gayretlerini yansıtan ifadeler vardır. Bunlar, İslâmî devirde hac ile ilgili zikredilen rivâyetlerle büyük oranda uygunluk arz etmektedir⁴⁸.

Bütün Arap kabileleri genç olarak telbiyelerinde Yüce ve Aşkın varlık hakkındaki düşüncelerini yansıtmışlardır. Meselâ tanı edindikleri varlıkların Yüce Varlık karşısında daha aşağı oldukları ve varlıklarını O'na borçlu oldukları fikri, Kinde, Hadramût ve Sekûn kabilelerinin telbiyelerinde yer almaktadır. Allah'a ortak koştukları Câhilî telbiyelerinde onlar, *..illâ şeriken temlikuhû in tuhlikuhû ev tetrükuhû ente'l-halîmu fe'trukhu* (Senin ancak bir ortağın vardır. Sen, ona egemensin. Sen dilersen onu yok eder, dilersen onu terk edersin. Sen merhamet (el-halîm) niteliğine sahipsin. Bu yüzden onu terk et!)⁴⁹, derler.

V

İslâmî döneme girildiğinde, mevcut rivayetlere göre, yukarıda verilen kabile telbiyeleri yasaklanmış, bir kısmı da İslâmî formül ile yer değiştirmiştir⁵⁰. Hums ve Nizâr gibi büyük ve ileri gelen kabilelerce söylenmekte olan ve yukarıda belirtilen telbiye şeklinde: *illâ şerikun huve leke, temlikuhû ve mâ meleke* (Ancak senin bir ortağın vardır. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin), onlar, Allah'a ve ilahlarına inandıklarını, ifade ediyorlar ve ilahlarının sahipliğini yine Allah'a veriyorlardı⁵¹. İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyette, Hz.Peygamber hac esnasında yukarıdaki şekilde söylenen telbiyeyi hoş görmemiştir⁵².

45 Mukâtil b. Suleymân, III, 124. Bazı rivâyet farklılıkları ile birlikte bk. Ebu'l-'Alâ' el-Me'arrî, s.536.

46 Bk. Mukâtil b. Suleymân, III, 12124-125; İbn Habîb, s.313.

47 Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, II, 721.

48 Kister, s.38.

49 el-Ya'kûbî, I, 297; Kister, s.56.

50 Bu konuda geniş bilgi için bk. Kister, s.44.

51 Bk. İbnü'l-Kelbî, s.6; İbn Habîb, s.311.

52 İbn İshâk, s.100; el-Kutrub, *K. el-Ezmine*, nşr. Muharrem Çelebi (basılmamış doçentlik tezi), Erzurum 1981, s.45; Ateş, Ali Osman, s.144.

Hz. Muhammed Câhiliyye devrinde hac esnasında bütün kabilelerin anlamakta ve söylemekte olduğu telbiye şeklinde kısmen de olsa değişikliğe gitmiş ve onu günümüzde de söylenmekte olan bir tarza sokmuş ve bunun söylenmesini emretmiştir:

لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمَلِكَ لَا شَرِيكَ لَكَ

“Ey Allahım! Senin davetine uydum. Her emrine boyun eğdim. Senin hiçbir ortağın yoktur. Hâmd, nimet sanadır. Mülk senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur”⁵³.

İslâm âlimleri de, hacda telbiye getirme hususunda sünnet, vâcip, mendup veya ihramın bir rûknü gibi farklı görüşler ileri sürmüşlerdir⁵⁴. Diğer taraftan onlar, telbiye formu ile ilgili de aynı fikirde değillerdir. Bazıları, Peygamber’in getirmiş olduğu telbiyeye yeni ilâveleri uygun görmüşler ve değişik telbiye şekilleri ortaya koymuşlar; bazıları ise, telbiyenin kabul edilen kelimelerine bağlı kalmayı öngörmüşlerdir⁵⁵. Bu hususta en geniş yaklaşım, el-Harbî’den gelmiştir. O, ihramlı kişinin telbiyesinde istediği kelimeleri kullanabileceğini ve onu istediği dil ve tarzda gerçekleştirebileceğini söylemektedir: ... *ve keyfemâ şâ’e el-muhrimu en yülebbiye lebbâ* (ihramlı kişi istediği şekilde telbiye getirebilir)⁵⁶.

Yaygın bir rivâyete göre, Cebrail tarafından Hz. Peygamber’den, yüksek sesle telbiye getirerek ashabına iştirak etmesi istenmiştir. Buna dayalı olarak da, en iyi haccın kurbanla birlikte yüksek sesle getirilen telbiye olduğu düşünülmüştür. Hatta, telbiyenin ashap tarafından çok yüksek sesle söylendiği, bu yüzden onların sesinin kısıldığı da gelen rivâyetler arasındadır⁵⁷.

Hacıların telbiyeyi, hac esnasında her yerde ve her şekilde söylemeleri tavsiye edilmiştir: Bir binite binerken, inerken, yatarken, kalkarken, mukaddes dağ ve tepelere çıkarken, inerken, vadilerin giriş ve çıkışında, duraklarda, alış veriş yerlerinde... Ancak telbiyeyi bazı yerlerle sınırlandıran görüş sahipleri de vardır.

VI

Câhiliyye devri dinî hayatında Mekke’de hac ve tavaf esnasında insanların birlikte söyledikleri ilâhî, münacat olarak nitelenebilecek olan telbiye şekilleri iyice

53 İslâmî telbiye çeşitleri için bk. el-Buharî, II, 147; el-Muslim, II, 841-843; Ebû Dâvûd, III, 187; en-Nesâ’î, V, 159-161; İbn Mâce, I, 331; Ebû Yûsuf el-Ensârî, *Kitâbu l-âsâr*, nşr. Ebu’l-Vefâ, Kahire 1355, s.456-458; eş-Şâfi’î, *el-Umm*, Kahire 1388/1968, II, 132-133; et-Tayâlisî, *el-Musned*, Haydarâbad 1321, s.232; İbn Hazm, *Haccetu l-vedâ’*, nşr. Memdûh Hakkî, Beyrut 1966, s.350; Nûreddin el-Heysemî, *Mecma’u z-zevâ’id*, III, 222-223; et-Tahâvî, *Şerh Me’âni l-âsâr*, nşr. Muhammed Zuhrî, Kahire 1388/1968, II, 124-125; İbnu’-Esîr, *Câmi’u l-usûl*, III, 438-443; ez-Zurkânî, *Şerhu l-Muvatta’*, nşr. İbrâhîm Atvâ, Kahire 1381/1961, III, 34; el-Beyhakî, V, 44-45; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1349/1931, V, 55; el’Aynî, *Umdetu l-kârî*, Kahire 1348, IX, 172-174; İbn Hacer, *Fethu l-bârî*, Kahire 1300, III, 324-326; el-Harbî, *K.el-Menâsik*, nşr. Hamed el-Câsir, Riyâd, 1389/1969, s.429; Ateş, Ali Osman, s.146.

54 Bk. ez-Zurkânî, III, 44; eş-Şevkânî, *Neyletu l-evtâr*, Kahire 1380/1961, IV, 359.

55 eş-Şâfi’î, II, 132-133; ez-Zurkânî, III, 34-37.

56 el-Harbî, s.429.

57 eş-Şâfi’î, II, 133; el-Harbî, s.429; eş-Şevkânî, IV, 360; ez-Zurkânî, III, 44-45.

incelendiği takdirde, onların büyük çoğunluğunu dinî şiir olarak ele almak ve Arap şiir vezinleri içerisinde düşünmek pekâlâ mümkün olacaktır. Öte yandan dua-beddua-hikmet-kehanet gibi konuların genelde Câhiliyye devrinde *secî*⁵⁸ ve *recez*⁵⁹ tarzında çokça işlendiği bilinmektedir⁶⁰. Diğer taraftan *secî* ve *recez*in *Kur'an*'ın ifade tarzı ile ilişkilerine işaret eden ve Câhiliyye devrinde dinî söylemlerin kurulu bir yapısı olduğunu iddia edenler de vardır. Rivâyetler, *secî*nin Câhiliyye devrinde Mekke'nin haremünde yapılan dualarda, kötülere ve zulmedenlere karşı yöneltilen söylemlerdeki etkisini göz önüne sermektedir. İbn İshâk'ın *Sîret*'inde bu türün çeşitlerini ihtiva eden özel bir bölüm vardır⁶¹. Sadru'l-İslâm'da ise, *secî* ve *recez* tarzları bedevî Arap aklının bir ürünü olarak düşünülmüş; *Kur'an* ve sünnetle, *secî* ve *recez* ilişkilendirmenin doğru olmadığı kanaati oluşturulmuş, hatta Hz.Peygamber'den bazı sahabe tarafından dualarda *secî*nin kullanılmasını yasaklaması istenmiştir⁶².

Câhiliyye devrine ait bazı *secî* ve *recez* tarzındaki duaların unutulmasına rağmen bir kısmı Hz. Peygamber tarafından da tekrar edilmiş, dinî ve edebî eserlerde günümüze kadar gelebilmiştir. Hz. Peygamber, bunları hac esnasında telaffuz etmiştir. Yukarıda zikredilen *lebbeyke haccen hakkân; ta'abbüden ve rikkân*⁶³, Hz. Muhammed tarafından hac esnasında telbiye olarak yüksek sesle söylenmiştir⁶⁴.

Bu telbiyeyi, herhangi bir vezin içerisinde ele almak mümkün olmadığı gibi, aşağıda görüldüğü gibi, onda diğer telbiyelerde görülen kâfiye birliği de söz konusu değildir⁶⁵:

لَبَّيْكَ حَجَّاجًا حَقًّا
تَعْبًا وَبَدَا وَرَقًّا
جِنَانًا لِلْمَنَاحَةِ
لِمَنَاتٍ لِلرِّيَابَةِ

Bilindiği üzere her şiir türünde olduğu gibi telbiyeler de tek bir vezin içerisinde gelişmemiştir. Ebû 'Alâ' el-Me'arrî bu konuya değinmiş, mevcut telbiyelerin *secî*, *munserih* ve *recez* şekillerinde geldiklerini dile getirmiştir. Öte yandan o, diğer Arap

58 *Secî*, Arap şiirinin en eski örnekleri sayılan ve vezinden yoksun kâfiyeli nesir olarak tanımlanan bir türdür. Bk.ez-Zebîdî, Muhammed Murtezâ, *Tâcu'l-'arûs min cevâhîri'l-Kâmûs*, Beyrut 1386/1966, IV, 36.

59 *Recez*, Eski Arap şiir vezinlerinden ve nazım şekillerinden birinin adıdır. Geniş bilgi için bk. Yılmaz, İbrahim, *Arap Şiir Sanatında Recez ve Urcûze*, Erzurum 2002, s.1-2.

60 Bk.Kister, s.41.

61 Bk. İbn İshâk, s.10-18.

62 Bk.'Ali el-Kâlî, *el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâr el-mevdü'a*, nşr. Muhammed es-Sabbah, Beyrut 1391/1971, s.140.

63 Bk. bu makalede, s.

64 el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, Haydarâbad 1374/1954, V, 16, 77-78.

65 Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî, s.536.

şiiir vezinlerinde ve kasîd tarzında telbiye söylendiğini, ancak bu şekillerin günümüze kadar gelemediği kanaatini dile getirmektedir⁶⁶.

Telbiyelerde genel olarak munserih⁶⁷ ve recez vezninin menhûk-meştûr tarzları kullanılmıştır. Secî tarzının belli bir vezni yoktur. Munserih ve recez vezninde olmayan bütün telbiyeleri secî olarak nitelendirmek mümkündür. Çünkü onlar, kâfiye birliğinden dolayı şiiir tarzını kısmen de olsa yansıtmakta, ancak herhangi bir vezin içerisinde ele almak mümkün olmamaktadır.

Secî tarzına örnek olarak Ebu'l-'Alâ' el-Me'arri tarafından aşağıdaki telbiye gösterilmektedir:

لَبَّيْكَ رَبَّنَا لَبَّيْكَ
وَالْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدَيْكَ

“Buyur Rabbimiz! Buyur! Bütün iyilik senin elindedir”⁶⁸.

Câhiliyye devrinde söylendiği ileri sürülen *munserih* vezninde bir *telbiye* şu şekildedir:

لَبَّيْكَ رَبَّ هَمْدَانِ
مِنْ شَاحِظٍ وَمِنْ دَانَ
جَنَّاتِكَ نَبِيغِي الْإِحْسَانِ
بِكَلِّ حَرْفٍ مِذْعَانِ
نَطْوِي إِلَيْكَ الْغَيْطَانَ
نَأْمَلُ فَضْلَ الْغُفْرَانِ

(Buyur Allahım! Ey Şâhit⁶⁹ ve Dânâ⁷⁰ 'ya kadar yurtları olan Hemdân'ın Rabbi! Biz, ihsânını isteyerek sana geldik. Boyun eğmiş, zayıf develerle. Arazileri senin için aşyoruz. Senden affedilme lütfunu bekliyoruz)⁷¹.

Recezin menhûk tarzına örnek olarak aşağıdaki *telbiye* verilebilir:

لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ لَكَ
وَالْمَلِكُ لَا شَرِيكَ لَكَ
إِلَّا شَرِيكَ هُوَ لَكَ
تَمَلُّكُهُ وَمَا مَلَكَ
أَبُو بِنَاتٍ يَفْقِدُكَ

66 Ebû'l-'Alâ' el-Me'arri, s.537.

67 Arap şiiir vezinlerinden birisinin ismidir ve tam olarak geliş şekli: *mustef'ilun-mef'ülâtu- mustef'ilun* mustef'ilun-mef'ülâtu- mustef'ilun'dür*. Yukarıda verilen örnek onun menhûk şeklindedir. Menhûk: Bir beytin sadece iki arüz tef'ilesinden meydana gelmesi ve bütün beyitlerde aynı kâfiyenin tekrar etmesine denir (bk. Yılmaz, s.15).

68 Ebû'l-'Alâ' el-Me'arri, s.534-535.

69 Yemen'de bir yer ismidir (bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, Beyrut 1376/1957, III, 304).

70 Halep'te bir yer ismidir (bk. *Mu'cemu'l-buldân*, II, 434).

71 Ebû'l-'Alâ' el-Me'arri, s.535.

(Buyur Allahım! Hamd sanadır, mülk'de senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır, o da sana aittir. Sen ona ve Ebû Benât'ın Fedek⁷²'de sahip olduklarına sahipsin)⁷³.

Recezin meştûr⁷⁴ tarzına örnek olarak aşağıdaki *telbiye* örnek olarak gösterilmektedir:

لَبَّيْكَ لَوْلَا أَنْ بَكَرْنَا ذُنُوبَنَا
يَشْكُرُكَ النَّاسُ وَيَكْفُرُونَكَ
مَا زَالَ مِنَّا عَجْجٌ يَا ثُونُكَ

(Buyur Allahım! Bekr kabilesi alçak bir durumda olmasalardı... Bundan dolayı insanlar sana teşekkür ederler, onlar ise sana nankörlük ederler. Bizden ise sana gelenler hiç eksilmez)⁷⁵.

Telbiye konulu şiir söyleme, İslâm sonrası az da olsa devam etmiş, beyitlerinin sayısı artmış, konusu ise daha zenginleşmiştir. Ebû Nuvâs (ö.198/813)'ın, *recez* vezninin menhûk tarzında uzun bir hac telbiyesi, bunun en güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir. Bu *telbiye* şu şekildedir:

1

لَهِنَا مَا أَغْلَاكَ
لَبَّيْكَ كُلُّ مَنْ مَلَكَ
بُيُوكَ قَدْ لَبَّيْتُ لَكَ
بَبُيُوكَ إِنَّ الْحَمْدَ لَكَ
الْمَلِكُ لَا شَرِيكَ لَكَ
أَخَابَ عَبْدٌ مَالَكَ
نَتُّ لَكَ حَيْثُ سَأَلَكَ
وَلَاكَ يَا رَبَّ هَلْ لَكَ
بَبُيُوكَ أَنْ الْحَمْدَ لَكَ
الْمَلِكُ لَا شَرِيكَ لَكَ
لَبَّيْكَ نَبِيِّ وَمَلِكِ
كُلُّ مَنْ أَهْلُ لَكَ
كُلُّ عَبْدٍ مَالَكَ

2

سَبَّحَ أَوْ لَبَّيْ فَلَكَ
لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ لَكَ
وَالْمَلِكُ لَا شَرِيكَ لَكَ
وَاللَّيْلُ لِمَا أَنْ حَلَّكَ
وَالْمَسَابِحَاتُ فِي الْقَلْبِ
عَلَى مَجَارِي الْمُنْتَسَلِكِ
لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ لَكَ
وَالْمَلِكُ لَا شَرِيكَ لَكَ
أَعْمَلُ وَبِأَدْرِ أَجَلِكَ
وَإخْتِمُ بِخَيْرِ عَمَلِكَ
لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ لَكَ
وَالْمَلِكُ لَا شَرِيكَ لَكَ

72 Hicaz bölgesinde bir yer ismidir (bk. *Mu'cemu'l-buldân*, IV, 238-240).

73 Ebû 'Alâ el-Me'arrî, s.534-537; Muhammed Keşşâs, *er-Recz fi'l'asri'l-Umevi*, Beyrut 1415/1995, s.63.

74 Meştûr, bütün beyitlerde tek kâfiyenin takip edildiği bir *recez* şeklidir (bk. Yılmaz, s.11).

75 Ebû 'Alâ el-Me'arrî, s.536; Muhammed Keşşâs, s.63.

“Ey İlahımız! Sana hiç kimse denk değildir. Sen, her sahip olanın sahibisin. Buyur Allahım! Senin emrindeyim. Buyur Allahım! Hamd sanadır. Mülk de, hiçbir ortağı olmayan senindir. Senden isteyen kul, boş çıkmamıştır. Sen onun yöneldiği her yerdesin. Sen olmasaydın, Ey Rabbim! Her şey yok olurdu. Buyur Allahım hamd sanadır. Mülk de, hiçbir ortağı olmayan senindir. Her nebî, her melek, her telbiye getiren kimse, sana aittir. Her kul, senden ister. Her tesbih eden ve her telbiye getiren kimse sana aittir. Buyur Allahım! Hamd sanadır. Mülk de, hiçbir ortağı olmayan senindir. Nizami içerisinde gece karardığında, şimşekler çaktığında, hepsi senindir. Buyur Allahım! Hamd senindir. Mülk de, hiçbir ortağı olmayan senindir. Çalış! Eceline doğru koş! İyi işlerle ömrünü sona erdir. Buyur Allahım! Hamd senindir. Mülk de, hiçbir ortağı olmayan senindir”⁷⁶.

VII

İslâm öncesi Arap telbiyeleri, Câhiliyye devrinde kabilelerin dinî inançlarının daha iyi anlaşılması hususunda önemli ipuçları verir. Hemen hemen her kabilenin kendilerine ait putu ve onlara ibadet ettikleri özel yerleri vardı. Bu ibadet yerlerini dost ve müttefik oldukları kabile ile paylaşırlardı. Bununla birlikte Araplar, Mekke’deki Kâbe’nin sahibi Aşkın Varlık olarak Allah’a inanırlardı. Yılda bir defa yapılan Mekke’deki hac ibadeti sayesinde Aşkın Tanrı ile yüz yüze gelme fırsatını bulurlardı. Bu tanrı, diğer tanrıların üstünde kabul edilirdi. Tanrıları ile aşkın tanrı arasındaki ilişki yüksek bir boyuttaydı⁷⁷. Bu yüzden Kister’in haklı olarak değindiği gibi, Câhiliyye Araplarını tam bir politeist olarak ele almak mümkün değildir. Ancak onlar müşriktir, aşkın bir varlığı kabul etmeleri ile birlikte, diğer tanrı ve putları zaman zaman değişik durumlarda ona ortak koşmuşlardır⁷⁸.

Telbiyeler zengin dinî kelime ve terminolojiyi içerisinde barındırılmışlardır. Câhiliyye söylemlerinde dinî terminoloji çok zengindir. Bu yapıtların, İslâm için büyük miras olarak kaldığı da düşünülebilir. Bu dinî terminolojiler, *secî*, *munserih* ve *recez* tarzında gelişmiş, şekillenmiş, işlenmiş; putları ile birlikte onlardan daha üstün Bir Aşkın Varlık üzerine oturtulmuştur. Bunlar İslâma geçişte ayıklanmış, monoteistik bir tarza sokulmuş, bir kısmı da zaten tek tanrılı yapıyı aksettirdiği için aynen muhafaza edilmiştir.

76 Recâ’ el-Cevherî, *Fennu’r-recez fi’l-’asri’l-’Abbâsi*, İskenderiye, ts., s. 186.

77 Bk. el-Ya’kûbî, I, 296.

78 Kister, s.47-48.